

тету Національного університету внутрішніх справ: У 2 ч. – Сімферополь: Доля, 2001. – Ч. 2. – С. 137-143; Юридична лінгвістика – нова наукова спеціальність // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – С. 112-118 та ін. 3. Словник української мови: В 11 т. – К.: Наукова думка, 1970-1980. – Т. 2, 9. 4. Большой толковый словарь русского языка. – СПб: Норинт, 1998. – 1536 с. 5. Словник синонімів української мови: В 2 т. – К.: Наукова думка, 1999. – Т. 1-2. 6. Одрюгалов Н.В. Матеріали в образотворчому мистецтві: Посібник для учителів. – М.: Просвещение, 1983. – 144 с. 7. Вайсман Ж. Живопись и ее средства. – Л.: Искусство, 1961. – 240 с. 8. Рыбников А. Техника масляной живописи. – М.; Л.: Искусство, 1937. – 217 с.

Надійшло до редакції 28.11.2001 р.

*О.В. Тимошук, доктор юрид. наук,
заст. начальника Кримського факультету
Національного ун-ту внутр. справ з навчальної роботи*

Таврійська науково-педагогічна школа (1918–1921 рр.)

За десятиріччя існування сучасної української держави в галузях народної освіти та науки виявлено чимало тенденцій, процесів, проблем, які потребують окремої уваги нашого суспільства. Серед них неzapеречним є неабиякий ріст популярності професії юриста і пов'язаний з цим процес виникнення в Україні великої кількості навчальних закладів, що готують фахівців за спеціальностями цієї професії. В їх числі державні: юридичні факультети національних та державних університетів, відомчі академії та інститути, а також недержавні навчальні заклади. Проте на сьогодні у середовищі українських юристів-практиків, а також науковців немає вагомих контраргументів з приводу ствердження того, що успішний розвиток сучасної вітчизняної юридичної науки забезпечується насамперед навчальними закладами та науково-дослідними установами, зосередженими ще з дорадянських та радянських часів у традиційно відомих в юридичному світі центрах: Києві, Харкові, Львові, Одесі.

Разом з тим є очевидним, що розбудова незалежної правової держави, становлення громадянського суспільства в Україні сприяють зростанню освітнього та наукового юридичного потенціалу і в інших регіонах країни. Врешті-решт це знаходить організаційно-правове оформлення з боку органів вищої державної влади. Одним з таких прикладів є постанова Кабінету Міністрів України № 1491 від 16 листопада 2001 р. про створення Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ. Це урядове рішення стало наслідком копійної роботи ректорату Університету, основна навчальна база якого розташована в м. Харкові, із підготовки науковців, насамперед юридичного профілю, в кримському регіоні. На початок 2002 р. тут на постійній основі працює навіть більше докторів та кандидатів юридичних наук, ніж на юридичному факультеті Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського або кримських філіальних відділеннях Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого та Одеської національної юри-

дичної академії, не беручи до уваги інших навчальних закладів, що також намагалися готувати юристів. Отже, закладено засади для формування в Криму наукової юридичної школи, що має сприяти успішному вирішенню правових проблем автономії. І результати наукової діяльності в цьому напрямку з'являються вже сьогодні. На захист спеціалізованих вчених рад Національного університету внутрішніх справ починають надходити завершені дисертації [1]. Разом з тим, не менш вагомим напрямком наукових досліджень кримських юристів має стати вивчення та актуалізація наукових здобутків попередніх поколінь учених, які закладали основи розвитку юриспруденції загалом та окремих галузей права. Тим більше, що вже попередні наукові розвідки висвітлюють надзвичайно цікаві історичні факти, що, на наш погляд, потребують окремого дисертаційного дослідження в галузі історії держави і права.

У 1918-1921 рр. у межах утвореного Таврійського університету діяли юридичний факультет у м. Сімферополі, Севастопольський юридичний інститут, юридичний факультет Боспорського університету в м. Керчі де, незважаючи на недовгий період їхнього існування, було зроблено значний внесок у розвиток юридичної освіти і науки в Криму. Комплексне дослідження діяльності цих вищих навчальних закладів поки що не привернуло увагу істориків права. Неподаною, до речі, теж у спеціалізованій раді НУВС, відбувся успішний захист історико-правової дисертації за спорідненою тематикою, присвяченої іншим університетам, що виникли на землях, які увійшли до складу Російської імперії одночасно з Кримом [2].

Разом з тим зрозуміло, що наукова новизна та актуальність історико-правового дослідження ще не означає можливість його здійснення. Не завжди цьому сприяє джерельна база, у силу об'єктивних причин дослідники не мають змоги розшукати необхідний для висвітлення теми фактичний матеріал. У випадку ж з відтворенням історії таврійської юридичної освітньо-наукової школи 1918-1921 рр. дозволимо собі стверджувати, що є всі складові для здійснення шідного історико-правового дослідження. На користь такого висновку наведемо перші систематизовані історико-фактичні викладки з цієї тематики й охарактеризуємо вже відомі нам комплекси джерел, що мають стати основою для подальших пошуків історичних документів.

Ідея утворення вищого навчального закладу в Криму виникла серед представників органів місцевого самоврядування на початку ХХ ст. як наслідок загальної Університетської реформи 1863 р. в царській Росії, реформування російських університетів у 80-ті рр. ХІХ ст. Приводом для втілення цієї ідеї в життя стала публікація Міністра освіти графа Уварова влітку 1916 р. про створення в Росії нових видів навчальних закладів, зокрема у Ростові-на-Дону та Пермї, на базі евакуйованих з Польщі та Прибалтики [3, с. 10-11]. 15 серпня 1916 р. член Державної Ради С.С. Крим виступив на засіданні Таврійського губерньського земства доповідь, де обґрунтував необхідність утворення вищого навчального закладу в Криму. Доповідь була схвально сприйнята місцевим земством і стала підставою для відповідного подання до російського уряду. На початку грудня 1916 р. особлива депутація у складі голови Таврійської губер-

тської земської управи Я.Т. Харченка, членів Державної Ради С.Б. Скадовського та С.С. Крима, членів Державної Думи В.К. Вітберга та П.М. Панксовна прийомі у міністра народної освіти графа Ігнат'єва підтримала подання таврійського земства про відкриття випого навчального закладу в Криму. Міністр освіти схвально поставився до подання, але в частині утворення випого навчального закладу науково-технічного напрямку. 17 грудня 1916 р. в порядку денний засідання Державної Ради було включено законопроект, розроблений С. Кримом і підписаний 30 членами Державної Думи, про створення Таврійського інституту, основними напрямками шуккової та освітньої діяльності якого були лише гідрологія, агрономія, лісоводство та медична хірургія. Але 16 грудня сесія Державної Ради було припинено, тому законопроект не розглядався [4, с. 11-13].

14 січня 1918 р. С. Крим доповів про хід відкриття вузу в Криму на сесії Таврійського земського зібрання, де було погоджено, що місцем його утворення має бути Сімферополь, а найсприятливішою формою навчального закладу повинен стати не політехнічний інститут, а класичний університет. Після Лютневої революції в Петрограді 4-7 травня 1917 р. губернське земське зібрання у Сімферополі постановило довести до відома міністра народної освіти Тимчасового уряду, що відкриття університету в Таврійській губернії є справою "істотною для державної важливості". Це звернення було розраховано на увагу "Комісії з питань вчених установ" і "Комісії з реформування вищих навчальних закладів". Головою першої комісії і членом другої був академік Російської академії наук В.І. Вернадський. Діяльність комісій сприяла відкриттю університету в Криму, оскільки ними були розроблені основні положення статутів нових російських університетів [3, с. 16].

Після націоналізації садибі Миколи П у Лівадії влітку 1917 р. більша частина царських будинок оцінюється у підпорядкуванні Ялтинського відділення Всеукраїнської земської спілки, і не стало вирішальним для того, щоб ініціювати розміщення тут майбутнього Таврійського університету. 5 жовтня Таврійське губернське зібрання за поданням Ялтинської міської думи ухвалило резолюцію про розміщення в Лівадійському палаці фізико-математичного факультету Петербурзького університету, що мав евакуюватися [5, с. 8-9]. Проте ситуація відкладалася, до того ж у зв'язку з політичними подіями в Україні, оформленням її автономістської тенденції справа утворення університету в Криму перейшла в площину безпосередніх стосунків кримського земства з професурою Університету святого Володимира в Києві. Сюди прибув голова Ялтинської міської управи В.В. Нейкірх і домовився про відкриття філії Київського університету в Лівадії. 9 жовтня 1917 р. Вчена рада в Києві ухвалила постанову про створення Кримської філії у складі чотирьох факультетів, які на початок ХХ ст. були в більшості університетів Російської імперії: історико-фізіологічного, юридичного, фізико-математичного та медичного. Було створено робочу комісію з організації філії, куди увійшло по два представники від кожного факультету Університету Святого Володимира, головою комісії було обрано професора Д.А. Граве. Незабаром до Ялти було

делеговано також відомого історика професора М.В. Довнар-Запольського, за участю якого з 24 жовтня 1917 р. в Ялті почалися регулярні засідання професорів з питань відкриття філії Київського університету в Лівадії [5, с. 8-9]. Серед учасників засідань були професори, які лікувалися на той час в Криму й погодилися працювати в Таврійському університеті, а також місцеві вчені з науково-дослідних установ Криму.

Жовтневий переворот у Петрограді поклав початок громадянської війни в країні. 28 жовтня професор Д.А. Граве телеграфував до Криму про неможливість прибуття робочої комісії та оголошення наказу ректора про створення Кримської філії. Одночасно в телеграмі вказувалося, що ректорат Київського університету рекомендує місцевому земству розмістити в Ялті лише природознавчі факультети, а для розміщення гуманітарних факультетів відшукати резерви приміщень у Сімферополі. Відсутність комісії не зупинила місцевих ініціаторів утворення вузу. 30 листопада 1917 р. Ялтинська міська дума заслухала доповідь міської управи і професора М.В. Довнар-Запольського, який виказав можливість вже з 1918 р. розпочати читання лекцій на фізико-математичному та медичному факультетах в Лівадії, а згодом відкрити решту факультетів і відділень у Сімферополі, Севастополі, Керчі, Феодосії. Одночасно ради факультетів Київського університету затвердили навчальні плани Кримської філії, розпочали комплектування для неї професорсько-викладацьких кадрів [3, с. 22-25].

З січня 1918 р. до Ялти почали прибувати студенти, а в травні прибули професори Київського університету Р.І. Гельвіг, С.М. Богданов, Л.С. Корніш, яких надіслала його Вчена рада на постійну роботу в Крим. Двох із прибулих професорів – Р.І. Гельвіга, С.М. Богданова та трьох місцевих вчених М.І. Кузнецова, С.І. Метальникова, В.Г. Корнчевського було обрано до губернського земського зібрання, що й прискорило відкриття університету. Вже 2 липня цей орган місцевого самоврядування ухвалив постанову про створення Таврійського університету в Сімферополі як центру Таврійської губернії. Підкреслювалось, що філіальний зв'язок з Київським університетом має тимчасовий характер до рішення Вченої ради цього університету за узгодженням з колегами професорів Таврійського університету про надання останньому самостійного статусу [3, с. 28-29]. Таке рішення таврійського земства приймалося під впливом політичних подій. За допомогою Німеччини влітку 1918 р. в Криму, який не ввійшов до складу Української Держави гетьмана П. Скоропадського, було утворено крайовий уряд на чолі з генерал-лейтенантом С. Сулькевичем. Останній сприятливо поставився до справи відкриття Таврійського університету. 30 серпня 1918 р. Кримський крайовий уряд спеціальною постановою ухвалив Положення про Таврійський університет, що створювався у складі вже п'яти факультетів: історико-філологічного, фізико-математичного, юридичного, медичного та агрономічного [7, с. 159]. Положенням передбачалося лише сприяння Київського університету в комплектуванні п'яти нових самостійного навчального закладу [8, с. 162]. Одночасно Вчена рада Таврійського університету ухвалила окреме Положення про відносини з Ки-

вським університетом, яким передбачалося, що участь останнього в розбудові вузу в Криму завершиться після обрання на кафедри професорів для читання лекцій на перших трьох курсах. Професори та доценти Таврійського університету обиралися за конкурсом Вченою радою Київського університету та радами його факультетів. Ці ж колегіальні органи могли заохочувати всі навчальні плани для Таврійського університету [4, с. 40]. Вчена рада Таврійського університету також ухвалила рішення про початок осіннього семестру на всіх факультетах з 29 вересня 1918 р. і проведення урочистого відкриття вузу 14 жовтня, що й було незабаром здійснено.

Першим ректором Таврійського університету Вчена рада одностайно обрала професора медицини Р.І. Гельвіга, проректором став професор хімії О.О. Байков, деканами факультетів: історико-фізіологічного – професор філології О.М. Деревилький, фізико-математичного – професор ботаніки М.І. Кузнецов, агрономічного – професор зоології С.К. Мейер. Обов'язки деканів останніх двох факультетів тимчасово виконували: медичного – професор гістології О.Г. Гурвич, юридичного – професор фінансового права П.І. Гензель [9, с. 113-114]. Згодом постійними деканами цих факультетів стали: медичного – сам ректор Таврійського університету, з юридичного – професор державного права Аркадій Іванович Слістратов, який безпосередньо й очолював розбудову юридичної школи в Криму. Перш за все, врахав кількість видатних учених-користів, які за короткий проміжок часу очолили кафедри та лекційні курси юридичного факультету. Звичайно, Крим волею долі став місцем, куди з'їхалися професори, рятуючись від червоного терору. Але ж саме тут вони знайшли, хоч на короткий час, сприятливі умови для навчальної та наукової діяльності. Так, крім декапа та першого виконуючого його обов'язки, на юридичному факультеті викладали професори О.І. Байков (міжнародне право), М.М. Алексєєв (енциклопедія права), М.О. Гредінгер (конфліктне право), П.І. Новгородцев (філософія права), М.І. Палієнко (державне право), О.А. Расвський (державне право зарубіжних країн), С.Є. Сабінін (римське право), Ф.В. Тарановський (історія російського права), доценти В.М. Гордон, М.А. Штромберг [9, с. 113-117]. Швидке комплектування вченими кадрами створило ґрунт для оформлення незалежності Таврійського університету. Цьому сприяли й політичні події: в Україні розпочалося повстання Директорії, а в Криму з'явилися війська Антанти. 28 жовтня 1918 р. Вчена рада Таврійського університету, що на той час складалася з 25 професорів всіх 4 факультетів, прийняла рішення про відокремлення від Київського університету. Про це того ж дня його ректору було надіслано телеграму [3, с. 40]. Але це не означало, що всі зв'язки між університетами припинилися. Відраджень з Києва до Криму професори продовжували свою наукову творчість у руслі загальноукраїнської наукової думки. Деякі з них були українськими академіками. Так 14 листопада 1918 р. наказом гетьмана № 22 професор В.І. Вернадський був затверджений Головою-президентом Української академії наук, а професор Ф.В. Тарановський – дійсним членом УАН відділу соціальних наук [10, с. 14].

З повним укомплектуванням кафедр Таврійського університету профе-

сорсько-викладацьким складом у грудні 1918 р. завершили свою роботу факультетські організаційні комісії. Але юридичний факультет продовжував удосконалюватися. 25 лютого 1919 р. Вчена рада університету заслухала доповідь декана юридичного факультету професора А.І. Єлістратова про створення економічного відділення. Згідно з планом організації такого відділення передбачалося додаткове залучення на юридичний факультет відповідних фахівців: професорів та “тимчасових лекторів”, які б мали забезпечити підготовку фахівців не лише для фінансів, торгівлі та промислового виробництва, а й для консульської служби, насамперед в регіоні Близького Сходу. Проект навчального плану економічного відділення юрфаку передбачав три блоки фундаментальних та професійно орієнтованих дисциплін. На перших курсах студенти вивчали в межах 40% загального навчального часу економічні дисципліни: політекономію, фінанси, статистику, кредити, банки, тарифну справу, організацію торгівлі. Третина навчального часу відводилася для вивчення галузей права: державного, цивільного, торговельного, морського, консульського, адміністративного, міжнародного, кримінального. З четвертого курсу передбачався спеціалізація у трьох напрямках: східно-консульська служба, адміністративно-фінансова служба, східна торгівля [3, с. 42-45].

План вдосконалення юридичного факультету було схвалено Вченою радою, але блискавична зміна влад у Криму не дозволила втілити його в життя. Якщо новий Кримський крайовий уряд (з 25 листопада 1918 р.) на чолі з С. Кримом всіляко сприяв становленню Таврійського університету, то освітня політика більшовистських урядів на півострові була іншою. За короткий час існування Радянської Республіки Тавриди в Криму (березень – травень 1918 р.) її керівництво не встигло втрутитись у справи створення Таврійського університету. На засіданнях уряду республіки питання про університет не ставилися, процес утворення вузу в Криму більшовиками в цей час не гальмувався. Наприклад, орган Наркомату “Таврические Советские известия” 11 квітня 1918 р. навіть надрукували “Проект Таврійського фізичного відділення Університету святого Володимира в Ялті”. Натомість комуністичне керівництво оголошеної в квітні 1919 р. Кримської Радянської Республіки було менш толерантним в освітніх справах. Її Наркомат освіти відразу почав вимагати від ректора Таврійського університету ліквідувати юридичний факультет і утворити замість нього факультет суспільних наук. Щоб зберегти юридичну школу в Криму професори юрфаку Таврійського університету в травні 1919 р. вдалися до утворення в Севастополі так званого “Соціально-юридичного інституту” на безкоштовних засадах. Комісія Кримського радянського відділу народної освіти на чолі з Д.І. Новицьким обстежила приміщення інституту й дозволила його діяльність. Згодом Наркомат освіти прийняв рішення про переведення всього Таврійського університету в Севастополь, де для цього планувалося відвести приміщення колишнього Кадетського морського корпусу. При цьому юридичний факультет підлягав беззаперечній ліквідації, а замість нього мав бути створений факультет суспільних наук [3, с. 51-53].

Від ліквідації юрфаку у той час врятувала зміна влади в Криму. В червні

1918 р. війська генерала Слащова висадилися біля Коктебеля і згодом зайняли весь Крим. Головнокомандувач Збройними силами Півдня Росії генерал А.І. Денкін поширив на Таврійський університет дію загального Статуту російських університетів. За його влади в Криму університетським центром залинився Сімферополь. Але "Особлива нарада" при Головнокомандувачі 8 вересня 1919 р. прийняла рішення про те, що за доповненням до Статуту університет має право відкривати нові кафедри, факультети та наукові заклади в різних містах Криму. Таким чином, професори юридичного факультету Таврійського університету не тільки продовжували проводити заняття в Севастопольському тепер уже тільки Юридичному інституті, а й брали участь у створенні влітку 1919 р. так званого "Боспорського університету" в Керчі, в якому також відкривався юридичний факультет [3, с. 53-55]. Позиція нового Головокома російської армії барона П.І. Врангеля щодо Таврійського університету була ще більш прихильною. У зв'язку з трагічною смертю першого ректора Таврійського університету П.І. Гельбига у вересні 1920 р. ректором одногласно було обрано іназеміка В.І. Вернадського. Новому ректору вдалося одержати значні кошти від уряду Врангеля на вдосконалення навчального процесу. Протягом 1920 р. майже всі професори Таврійського університету працювали не тільки на головній навчальній базі в Сімферополі, а й на його фактично філіяльних відділеннях – у Севастопольському юридичному інституті та Боспорському університеті. Але нормальний розвиток університету в ктрій раз було перервано зміною влади на півострові. До 15 листопада 1920 р. війська М.В. Фрунзе повністю захопили Крим. Таврійський університет відчув більшовицьке реформування уже за два тижні. 28 листопада в газеті "Червоний Крим" було оголошено перш за все про перейменування гуманітарних світоглядних факультетів. Відтепер історико-філологічний факультет перетворювався у філософсько-словесний, а юридичний – у факультет суспільних наук. Читання курсів кримінального, римського та російського права скасовувалось. Замість них студентам пропонувалось слухати "Короткий курс Радянської конституції" та історію сучасних соціалістичних вчень. Протягом місяця на юридичному факультеті було здійснено заходи з його реорганізації. Станом на 20 грудня 1918 р. на факультеті суспільних наук навчалось 294 студенти, з них на юридичному відділенні – 248, на історичному – 46.

Остаточна доля юридичного факультету і всього Таврійського університету була визначена 23 грудня 1918 р., коли обласний комітет РКП(б) прийняв постанову, в якій запропонував Кримревкому: "а) терміново ліквідувати факультети суспільних наук, юридичний (у Севастополі), філологічний. Списки студентів і професури передати Крим Чека; б) розпустити весь університет, за винятком медичного факультету, за яким встановити нагляд. Після розпуску і реорганізації розпочати набір студентів; в) реорганізацію Університету доручити трійці: від Наросвіти – т. Фірдеєв, від Ревкому т. Давидов і від ОК – т. Лур'є; г) реорганізацію Університету закінчити не пізніше 3 січня". Трійка виконала постанову. Її діяльність направляє комісар вузів Криму Л. Паперний. За його розпорядженням було утворено мандатні комісії з метою "укомплектування

професурою і слухачами фізико-математичного та агрономічного факультетів і для перевірки складу медичного факультету²². Репту факультетів, Юридичний інститут у Севастополі і Боспорський університет розпустили. До червня 1921 р. мандатні комісії повністю виконали своє завдання і були скасовані [11, с. 200-202, 203].

Наведені історичні факти доводять доцільність їхнього детальнішого вивчення. Окремим об'єктом дослідження мають стати також наукові твори вчених-юристів Таврійського університету. Ми впевнені, що під час дисертаційної роботи можна буде відкрити для сучасної юридичної науки чимало праць науковців, які плідно працювали в той час у стіпах Таврійського університету, Севастопольського юридичного інституту та Боспорського університету. Отже, історія юридичної школи в Криму 1918 – 1921 рр. чекає своїх неупереджених дослідників.

Список джерел і літератури:

1. Смирнова Є.В. Конституційно-правовий статус Автономної Республіки Крим в Україні: історія становлення (1991-2000 рр.): Автореф. дис. ... к.ю.н. - Харків, 2002. - 19 с. 2. Писарєва Є.А. Організаційно-правові основи діяльності університетів Російської імперії другої половини XIX ст. (на матеріалах України): Автореф. дис. ... к.ю.н. - Харків, 2001. - 20 с. 3. Очерки Симферопольского государственного университета (1918-1993). - Симферополь, 1993. - 414 с. 4. Марквич А.И. Краткий очерк возникновения Таврического университета // Известия Таврического университета. Кн. 1. - Симферополь, 1919. - С. 11-42. 5. Гарчев П.И. Создание Таврического университета в Ливадии (по документам центрального архива Крыма) // Ученые записки Симферопольского государственного университета. - 1998. - № 1. - С. 8. 6. Постановления Крымского краевого правительства // Крымский архив. - 2000. - № 6. - С. 159-160. 7. Положение о Таврическом университете // Крымский архив. - 2000. - № 6. - С. 161-162. 8. Статок личного состава профессоров и преподавателей Таврического университета // Крымский архив. - 2000. - С. 113-118. 9. Усенко Г.Е. Организационные задачи юридических научных исследований за першину статуту Україниської Академії наук // Академічна юридична думка / За ред. Ю.С. Шемчука. - К., 1998. - С. 5-14. 10. Лавров В.В., Иппов А.В. Н.И. Вернадский и Таврический университет // Крымский архив. - 2000. - № 6. - С. 182-208.

Надійшла до редакції 9.01.2002 р.

*М.В. Білюк, здобувач
Національного ун-ту внут. справ*

Земське самоврядування і державна влада у Російській Імперії

Реформи міського самоврядування, розпочаті в середині XIX ст., були спрямовані, окрім іншого, на розвиток засад ринкової економіки капіталістичного типу, формування засад часткової децентралізації управління, необхідної для успішного проведення економічних реформ. "Якщо управління залишиться по-старому, то поміщицькі селяни неодмінно повинні піддасти під нестримну сваволлю чиновників", – писав з цього приводу О.О. Кізеветтер [1, с. 137].

Земська (1864) і міська (1870) реформа стали продовженням реформаци-